Mindvégig felelősen

Kelemen Elemér (1937–2022)

„sine ira et studio"

„A népnek értelmi felemelésében fekszik legbenső meggyőződésem szerint ezen haza egész jövője. Most Európának ezen helyén más nemzetnek, mint valóban civilizált nemzetnek nincs helye" – idézte Kelemen Elemér Eötvös Józsefet 2014-ben, az oktatásügy jobbítása iránt elkötelezett civilek által létrehozott Agóra Oktatási Kerekasztal weboldalán megjelent írásában, címe szerint „képzeletbeli riportban" (*Kelemen*, 2014).[1] Az ágenciát gyakorlati identitásként vállalni kész civilekhez szóló képzeletbeli interjú a cím okán elvezetett a *Képzelt riport…* négy évtizeddel korábbi időszakban élt írójának 1977-ben közreadott emlékezéseihez. A sorsfordító történelmi változások közepette Kelemen Elemér is igazságosabb korszak eljövetelét remélte, a csalódások sorát követően ő sem hagyta el az országot, ahogyan a torz uralmi renddel szembeforduló törekvések hazai fogadtatásáról rezignáltan fogalmazó Déry Tibor sem: *„Egy ország megmentésén fáradoztunk, mely nem akarta, hogy megmentsék"* (*Déry*, 1977). Mindketten csatlakoztak az 1956 őszén reményteljesen

indult szabadságkövetelő mozgalomhoz. Déry, mint például az *Ítélet nincs* szövegéből tudható, a Petőfi Körben lépett fel a represzszív szabadságnélküliség rendszerének megváltoztatásáért, Kelemen pedig az ELTE történelem-magyar szakos hallgatójaként állt ki a közös célokért, amint erről az *Eötvenhat* című dokumentumfilmben ő maga idézi fel emlékeit.[2] Aktív életük történelmi időeltolódása, személyiségük különbsége is magyarázhatja, hogy Kelemen Elemér szerepvállalásában nem érzékelhető rezignáció; pályáján mindvégig[3] lehetőséget keresett a sors- és történelemformálásra. Utolsó éveiben is felemelte szavát az illiberális közhatalom elhibázott oktatáspolitikájának változtatásáért, tiszteletreméltó lendülettel írt például ironikus publicisztikákat egyes történeti párhuzamokról, így a hetedik egyetemes

[1] Az Agóra Oktatási Kerekasztal honlapja 2016 óta nem frissül, de az oktatásügyért elkötelezett szerveződéseket összefogó Civil Közoktatási Platform oldaláról elérhetők archív anyagaik, így az itt idézett szöveg is. A szerzőtől az idézett publicisztikában közreadottakat megalapozó, részletes elemzés olvasható a *Világosság* 2003/3–4. számában, a tanulmány címe: *Eötvös József gondolatai államról, egyházról, iskoláról*.

[2] A Nagy Ernő által rendezett, 2005-ben bemutatott dokumentumfilmben Kelemen Elemér mellett megszólalt Borzsák István, Román Károly, Szabad György, Szakáts Sándor, Varga János, és 2005-ben archív felvételekről Hanák Péter, Sinkovits István, valamint Szabó Miklós. Az emlékezőkre ma már mi is csak emlékezhetünk.

[3] Ez a szó is irodalmi asszociációhoz vezet: Arany János *Mindvégig* című, 1877-ben született versét elemzők a szabadságharc leverését követő rezignáció meghaladásaként értelmezik, jóllehet a versek fogadtatását illető szkepszis ebben a versben is megjelenik.

tanítógyűlés követeléseinek időszerűségéről – száztíz év elteltével (*Kelemen*, 2022).

Kelemen Elemér történeti munkáit a tényfeltáró alaposság mellett a hagyományos, nyomtatott szövegekből ismerős lineáris rendszerezés jellemzi, a hipertextualitás világa nem vált szellemi otthonává. Írásai tükrözik a személyes meggyőződésből eredő invenciót, mellette megtartva a lehető mértékű távolságot a részrehajlástól – *sine ira et studio*. Tudományos munkásságának elismertségét akadémiai pályája fémjelzi: 1981-ben történettudományból (művelődéstörténetből) kandidátusi fokozatot szerzett, 1996-tól az MTA Pedagógiai Tudományos Bizottságának tagja, tizenkét éven át (1991 és 2002 között) a Neveléstörténeti Albizottság elnöke, ezután tiszteletbeli tagja, pályatársai kutatásainak támogatója volt. Legszélesebb körben ismert művei talán az ezeréves magyar iskola történetéről és a magyar felsőoktatás történetéről – részben szerzőtársakkal – írt kötetek, utóbbi angol nyelven is megjelent.

Említést érdemel, hogy kiemelkedő megbecsültségét Kelemen Elemér munkássága úgy érte el, hogy a jelenkorban diszciplínává terebélyesedett tudománymetria által megszabott elvárások iránt – úgy látszik – nem tanúsított érdeklődést, tisztelőire örökül hagyva gazdag életművének számbavételét, nyilvántartását. A művek a könyvtárosművelődéstörténész tudományterületekkel és a pedagógushivatással összefüggő problémakörök történeti kontextusú elemzéseit ölelik fel, ahogyan ez körvonalazható a korábbi és a jelenleg készülő bibliográfiákból, valamint az OSZK metaadat-gyűjteményéből is (*Tölgyesi*, 2007; *Nagy*, 2022).

Az ötéves dombóvári gimnáziumi tanítás mellett a könyvtárosi feladat ellátása, majd a Kaposvári Tanítóképző Intézet könyvtárának vezetése során a „magának előírt szakmai önképzéssel" jellemezte Kelemen Elemér pedagógusi és tudományos pályájának kezdetét, így került a többé-kevésbé szakmai önszerveződésként újjáalakult Magyar Pedagógiai Társaság körébe, és így kapott megbízást az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum vezető tisztségeinek betöltésére (*Kelemen*, 2007a). A köz- és felsőoktatásban, a közéletben és az oktatásirányításban játszott szerepei – ideértve a miniszterhelyettesi tisztséget is – mind azt bizonyították, hogy kész volt vállalni a cselekvés felelősségét a szűkre szabott keretek, az előre látható nehézségek között is. A gyakorlat és a tudományos tevékenység kezdetektől összekapcsolódott munkásságában, ezen a téren is Eötvös József példája vezethette. Írásaiban megmutatkozott a történész alaposság mellett a – művelt közönséghez szóló – parabolisztikus közlésmód, az irodalmi prózán iskolázott, olykor a finom iróniát sem nélkülöző szövegformálás. Egész pályafutására jellemző a jeles elődök hagyatékának, a művelődés örökségének megbecsülése. Az OPKM-ben betöltött vezető tisztségeinek idején a könyvtár és múzeum egykori programadóinak célját követve gondozta *A magyar pedagógiai gondolkodás klasszikusai*nak reprint kiadványait, és Balázs Mihállyal, Jáki Lászlóval a Magyar Pedagógusok kismonográfiáinak sorozatát. *„A pedagógusszakma közel egy évtizedet készült a magyar iskola millenniumának a megünneplésére. A neveléstörténeti kutatás ez alatt az évtized alatt valóságos tömegmozgalommá vált"* – írta az 1997-

tisztelőire örökül hagyva gazdag életművének számbavételét, nyilvántartását

ben készült beszámolóban (*Kelemen*, 1997, 81. o.), ennek az ünnepségsorozatnak meghatározó, irányító személyisége, krónikása, Kardos Józseffel együtt az összegyűjtött képés dokumentumanyag szerkesztője. *Historia est magistra vitae* – az elkoptatott idézet ezúttal talán helyén van: Kelemen Elemér a múlt értékeinek megbecsülését az oktatásügy aktuális kérdéseivel összefüggésben látta és láttatta.

tisztelték tudását, és becsülték azért is, mert ő is becsülte a diákokat

Kelemen Elemér tudományos érdeklődésének kiemelt területe a közoktatáspolitika és története, annak részeként pedig az alsófokú oktatás, valamint a tanító- és óvóképzés és története. Ebben minden bizonnyal szerepet kapott, hogy pályáján mindvégig társa volt tanító felesége, akinek családjában hagyomány volt a közoktatás szolgálata. Ehhez az elköteleződéshez maradt hű, amikor 1995-ben a Budapesti Tanítóképző Főiskola főigazgatói tisztségére benyújtott pályázatát az intézmény választott testülete megszavazta – akkoriban ez volt az út a felsőoktatás vezetői tisztségeihez. A képző hallgatói tisztelték tudását, és becsülték azért is, mert ő is becsülte a diákokat. Tanítványait a múlt tudományos kutatása iránti érdeklődésre, a közoktatás folyamataiban való alkotó részvételre készítette fel. Ezt a tevékenységet nyugdíjazását követően is folytatta, utolsó éveiben a Wesley János Lelkészképző Főiskolán talált elkötelezettségét, tudását megbecsülő munkatársakra és hallgatókra.

Az állami tanítóképzés és a budai képző 150. évfordulójának ünneplése 2019-ben Kelemen Elemér aktív részvételével zajlott: az MTA székházában rendezett ülésen előadást tartott (*Kelemen*, 2019a), könyvet írt a budai tanítóképzés történetéről (*Kelemen*, 2019b). Az évforduló alkalmából jubileumi interjúk készültek a budai képző vezetőivel. Kelemen Elemér visszatekintve szakmai pályafutása csúcsaként jellemezte a hazai tanító, óvó és kisgyermeknevelő-képzést szolgáló hétéves főigazgatói tevékenységét (*Kelemen*, 2020). Egybecseng ezzel az egyidejű beszámoló, az egykori Budapesti Tanítóképző Főiskola 1999-ben megjelent évkönyvének előszava is, amelyben főigazgatóként sorra vette az Európai Unióhoz konvergáló felsőoktatási célokat követő budai képző munkájának eredményeit. Szólt a Hunyady Györgyné irányításával, Bollókné Panyik Ilona és mások közreműködésével folyó kísérleti négyéves tanítóképzésről, a sok jelentkezőt vonzó tanító- és óvóképzés fejlesztése mellett – azóta megszüntetett – új szakok indulásáról, az új keretek között szervezett szakirányú továbbképzésekről. Beszámolt arról, hogy az intézmény középtávú fejlesztési tervére, ennek részeként a nemzetközi trendekhez illeszkedő tudományos programra, a minőségbiztosítás helyi rendszerének kiépítésére is tekintettel az első intézményi akkreditáció a magyar tanítóképzés és a hazai közoktatás élenjáró műhelyeként ismerte el a budai képző munkáját. A felsőoktatási integráció küzdelmes folyamatára, amit akkor és később is főigazgatói működésének legsúlyosabb kihívásaként értékelt, az évkönyvben így reflektált: *„1999 sorsfordító esztendeje a magyar tanítóképzés és a budai tanítóképző történetének. Rajtunk is múlik, elsősorban rajtunk, hogy sodortatni hagyjuk-e magunkat az eseményekkel, vagy befolyásolni, irányítani próbáljuk-e – lehetőségeink határai között – azokat, urai lehetünk-e*

az előttünk álló változásoknak" (*Kelemen*, 1999, 17. o.).

Az évkönyvből és egy későbbi, a folyamatokra visszatekintő tanulmányból kirajzolódik az a szimptomatikus történet, ahogyan időről időre új fordulatokat vett az önálló budapesti tanító- és óvóképző útja az egyetemi integrációig. A folyamatot Kelemen Elemér az évfordulós interjúban restriktív felsőoktatáspolitikával keretezett, sok konfliktussal terhelt, embertpróbáló feladatként jellemezte, s a kitartó munka a főigazgatói megbízatás végére konszolidációhoz vezetett: a budai képzőt önálló karként az Eötvös Loránd Tudományegyetem fogadta be. A jubileumi konferencián előadott összegzésében Kelemen Elemér kiemelte, hogy a felsőoktatás rendszerének folyamatos átalakulása közepette *„a szakterület belső egyensúlyának, összetartó erejének megőrzése, újjászervezése az új körülmények között nem csupán tanítóképzős belügy, a pedagógusképzés és a közoktatás fejlesztésének egyik kulcskérdése is volt"*, amit a megújuló szakmai szervezetek közös munkája nyomán az európai felsőoktatási térségbe illeszkedő képzési forma kialakításával az érintett intézmények végrehajtottak (*Kelemen*, 2019a, 17. o.). A folytatáshoz biztatást adhat, ahogyan Kelemen Elemér – tanulmányozva az oktatási jogszabályok változásainak folyamatait, a szűkre szabott és kiszámíthatatlanul változtatott kereteket – az egykori egyetemes tanítógyűlések példájával is a rezignáció meghaladásának lehetőségét láttatta.

Életének személyes környezetéről Kelemen Elemér ritkán nyilatkozott meg, egy ilyen alkalom volt a Napút folyóirat 2006-os karácsonyi számának felkérése, a *Hatvankilenc jeles hetvenes* címmel megjelent összeállításban (*Napút*, 2006). Az őt útjára indító nagycsaládról, tanítóiról, pedagógusi, tudományos pályájának számára fontos személyeiről, az életében mindig kiemelt szerepet játszó családtagokról *A tanító a történelem sodrában* című, 2007-ben közzétett kötet előszavában is írt (*Kelemen*, 2007b). 2010-ben a *Könyv és nevelés* oldalain a szülővárosát címébe foglaló Egri csillagokat nevezi meg első, jelentős olvasási élményének, a mű „üzenetét" pedig így jellemzi: *„A hűség a társhoz, a családhoz és barátokhoz, hűség a hivatáshoz, az elvekhez és – igen! – a hazához. A hazához, amit mindmáig a romjaiból is újjászületni képes egri vár jelképez számomra"* (*Kelemen*, 2010). Ezekből az írásokból az is megtudható, hogy családja támogatását mindvégig nagyra értékelve első generációs értelmiségiként járta be a történelem sodrásában helytállást tanúsító útját.

> sok konfliktussal terhelt, embertpróbáló feladatként jellemezte

„Ültettem fát – 'igaziť is (az öreg barack a ligeti kertben már elmúlt harmincéves), jelképeset is (egyike-másika talán termőre fordul). Írtam könyv(ek)et és temérdek más – hasznos vagy haszontalan – opust; a történeti munkák, remélem, hozzájárulnak a múlt – az ezeréves magyarországi iskola – leletmentéséhez" – írta 'jeles hetvenesként' (*Napút*, 2006). Kitartása és felelősségvállalása példa, útmutató munkái a gyökeres megújításra váró hazai köz- és felsőoktatás ügyét szolgálják. Műveit olvasva tisztelettel őrizzük emlékét.

Demeter Katalin

HIVATKOZÁSOK

Déry Tibor (1977): Emlékek az alvilágból. A Szálasi-puccs tizedik évfordulója alkalmából. In: Déry Tibor: *Botladozás. Összegyűjtött cikkek, tanulmányok*. Letöltés: https://reader.dia.hu/document/Dery_Tibor-Botladozas-32854 (2022. 11. 15.)

Kelemen Elemér (1997): Ezeréves a magyar iskola. Beszámoló az iskolatörténeti évforduló rendezvényeiről, eseményeiről. *Új Pedagógiai Szemle*. **49.** 3. sz. 81–93.

Kelemen Elemér (1999): Előszó. In: Csíkvári Gábor és mtsai (szerk.): *A Budapesti Tanítóképző Főiskola évkönyve 1994–1999*. 8–17.

Kelemen Elemér (2022. 03. 13.): A mi harcunkból operettet csinálni nem lehet – Példabeszéd a készülő tanársztrájkhoz 1912-ből. HVG 360. Letöltés: https://hvg.hu/360/20220313_tanar_tanito_tanitogyules_1912 (2022. 11. 15.)

Kelemen Elemér (2007a): Találkozásaim az OPKM-mel. *Könyv és nevelés*. **9.** 1. sz., 22–23.

Kelemen Elemér (2007b): *Tanító a történelem sodrában. Tanulmányok a magyar tanítóság 19-20. századi történetéből*. Iskolakultúra Könyvek, Budapest.

Kelemen Elemér (2010): Kortársak visszaemlékezése első olvasási élményeikre. *Könyv és nevelés.* **12**. 4. sz., Letöltés: https://olvasas.opkm.hu/portal/felso_menusor/konyv_es_neveles/kortarsak_visszaemlekezesei_elso_olvasasi_elmenyeikre11 (2022. 11. 15.)

Kelemen Elemér (2012): A Budapesti Tanítóképző Főiskolától az ELTE Tanító- és Óvóképző Főiskolai Karáig. In: Donáth Péter (szerk.): *Sorsfordító mozzanatok – a magyarországi kisgyermekkori nevelőképzés, a Budapesti Tanítóképző Főiskola, az ELTE TÓK és épülete történetéből.* Trezor Kiadó, Budapest. 70–114.

Kelemen, Elemér (2014): A népnek értelmi felemelése – (Képzeletbeli) interjú báró Eötvös Józseffel, az első magyar vallás-, és közoktatásügyi miniszterrel. Letöltés: https://agoraoktatas.hu/wp-content/uploads/2014/03/kepzelt_riport_eotvos_jozseffel.pdf (2022. 11. 15.)

Kelemen Elemér (2019a): Az állami tanítóképzés történetének fordulópontjai. *Pedagógusképzés*. **18.** Különszám, 7–20.

Kelemen Elemér (2019b): *A Budai Tanítóképző 150 éve (1868–2018).* ELTE Tanító- és Óvóképző Kar, Budapest.

Kelemen Elemér (2020): 150 éves az állami tanítóképzés. Jubileumi interjúk. Letöltés: https://www.tok.elte.hu/content/dr-kelemen-elemer.t.5643 (2022. 11. 15.)

Nagy Péter Tibor: Kelemen Elemér (1937-2022) [Megemlékezés Kelemen Elemérről a Wesley János Lelkészképző Főiskola honlapján]. Letöltés: https://wesley.hu/2022/10/29/kelemen-elemer-1937-2022/ (2022. 11. 15.)

Napút folyóirat (2006): „Kelemen Elemér". *Napút***. 8**. 10. sz., 56–57.

Tölgyesi József (2007, szerk.): *Kelemen Elemér bibliográfia*. Veszprém Megyei Neveléstörténeti Társaság.

